

To nie jest fajka. Alienacja znaczenia jako przykład ideologii językowej

This is not a pipe. Alienation of Meaning as an example of Language Ideology

*Michał Jahns
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań*

Abstract

This article has two main goals. Firstly, to present the basic notions of the theory of language ideologies. Secondly, to discuss the concept of alienation of meaning, which is an example of language ideology. Alienation of meaning is analysed both in terms of “popular” beliefs about the language and as an element of linguistic theory. In order to show a broader perspective of the subject, an interpretation of a work of art is presented. The article ends with a discussion of the utility of the notion of alienation of meaning.

1. Wprowadzenie

Poniższy artykuł ma dwa cele. Pierwszym z nich jest prezentacja podstawowych założeń słabo znanej w Polsce teorii ideologii językowych. Drugim zaś, przedstawienie sformułowanej przez autora koncepcji alienacji znaczenia, będącej interesującym przykładem ideologii językowej. Zaprezentuję użyteczność wprowadzonego

przeze mnie pojęcia zarówno w analizie „popularnych” wyobrażeń na temat języka, jak i metateoretycznych rozważaniach nad wiedzą lingwistyczną. W celu jaśniejszego przedstawienia omawianych koncepcji posłużę się przykładem ze świata sztuki.

Najważniejsze dla teorii ideologii językowych jest uwzględnianie w analizie języka perspektywy jego użytkowników. Badacze pracujący w tym paradygmacie, zdając sobie sprawę z fragmentaryczności świadomości językowej przeciętnych użytkowników języka, analizują tę świadomość, próbując znaleźć zależności wiążące ją ze strukturą języka oraz różnymi zjawiskami natury społecznej.

2. Teoria ideologii językowych

Zanim możliwe będzie omówienie właściwej teorii ideologii językowych, wyjaśnić należy, jak w niniejszej pracy rozumiane będzie samo pojęcie ideologii. Termin ten ma bowiem bardzo długą i burzliwą historię, która naraża każdego, kto chciałby się nim posłużyć, na niebezpieczeństwo wieloznaczności i wynikającej z niej niejasności prezentowanej teorii. Aby tego uniknąć, przedstawię poniżej możliwie ściśle rozumienie pojęcia ideologii, którego podstawą będzie socjologiczna koncepcja świadomości społecznej.

2.1. Ideologia – od gałęzi zoologii po fałszywą świadomość... i z powrotem

Pojęcie ideologii zostało stworzone przez Antoine’a Louisa Claude’a, hrabiego Destutt de Tracy (1754-1836), który był uczniem francuskiego filozofa epoki oświecenia Étienne’a Bonnot de Condillaca (Silverstein 1998: 123). W jego rozumieniu ideologia była częścią oświeceniowego projektu, którego główne założenie opierało się na wierze w naukę jako rozwiązanie wszelkich problemów ludzkości. W zamierzeniu De Tracy ideologia była gałęzią zoologii (nauki zajmującej się organizmami żywymi), która za przedmiot poznania miała specyficznie ludzką zdolność do posługiwania się

ideami. Forma wyrazu „ideologia” powstała zatem analogicznie do takich złożeń jak „bio-logia” czy „geo-logia” i jej etymologiczne znaczenie to po prostu „nauka o ideach”.

Jednakże, na skutek toczących się w Francji walk politycznych, taka definicja szybko zaczęła być kontestowana. Napoleon, zwalczając ruch republikański, do którego należeli de Tracy i jego stronnicy, używał wyrazu „ideologia”, aby określić mętne, oderwane od rzeczywistości teorie (Woolard 1998: 5). Termin nabral w ten sposób negatywnej konotacji, którą często niesie do dnia dzisiejszego, choć jego pierwotne znaczenie już dawno zostało zapomniane.

Koncepcja filozoficzna, która w dużej mierze ukształtowała dzisiejsze rozumienie ideologii to materializm historyczny, którego twórcami byli Karol Marks i Fryderyk Engels. Nurt ten nie tylko utrzymał negatywne wartościowanie terminu, lecz wzmocnił je jeszcze, uznając ideologię za przeciwieństwo prawdy. W ujęciu Marksa i Engelsa ideologia była narzędziem w rękach klas panujących (właścicieli środków produkcji), za pomocą którego ukrywali oni przed klasami podporządkowanymi (np. przed klasą robotniczą) ich rzeczywistą sytuację społeczną. Ze względu na tak rozumiane „ideologiczne” wyjaśnienia, klasy podporządkowane nie były w stanie zdać sobie sprawy z tego, że są niesprawiedliwie wykorzystywane, na skutek czego nie myślały o możliwości zmiany swojego losu. Stan, w którym znajdowały się klasy podporządkowane, określany był przez Marksa mianem *falszywej świadomości* (Szacka 2003: 97f.). Z interesującej nas perspektywy ważne jest, że świadomość, o której mówił Marks jest świadomością zbiorową, nie zaś, jak miało to miejsce w przypadku znaczenia nadanego pojęciu przez Napoleona, koncepcją zrodzoną w głowie pojedynczych jednostek.

We współczesnych naukach humanistycznych istnieje wiele sposobów rozumienia pojęcia ideologii. Są one bardzo zróżnicowane i nie starczyłoby tu miejsca na ich nawet pobieżne omówienie. Dość zaznaczyć, że wbrew negatywnej konotacji, która zachowała się w potocznym rozumieniu pojęcia, we współczesnej humanistyce coraz częściej definiuje się ideologię w sposób neutralny aksjologicznie (Woolard 1998: 5-8). Nie zakłada się, że ideologie muszą przeciwstawiać się prawdzie, ani że zadaniem nauki jest je

„przewycięzać”. W pewnym sensie powracamy zatem do neutralnego rozumienia idei, którym posługiwał się de Tracy uważając, że „obcowanie z ideami” jest fundamentalną zdolnością wszystkich ludzi¹.

W niniejszej pracy ideologia będzie również rozumiana w sposób neutralny, a do jej zdefiniowania posłuży pojęcie *świadomości społecznej* (Sztompka 2007: 291ff.). O danej opinii (lub innym zjawisku mentalnym takim jak myśl, postawa czy wiedza) możemy powiedzieć, że stanowi część świadomości społecznej, jeśli spełnione są dwa warunki:

1. Jest podzielana przez większość członków danej zbiorowości;
2. Większość członków tej zbiorowości jest świadoma, że dana opinia jest szeroko rozpowszechniona.

Drugi z przedstawionych warunków może wydawać się wtórny wobec pierwszego, jednakże w istocie ma znaczenie kluczowe. Bowiem dopiero opinie czy wiedza, które spełniają także drugie założenie mogą mieć wpływ na zachowania członków zbiorowości. Dzieje się tak dlatego, że większość podejmowanych przez nas działań ma charakter znaczący przynajmniej w takim sensie, że staramy się, by ich sens był zrozumiały dla otaczających nas ludzi. Nie możemy zaś oczekiwać, że inni zrozumieją działania podejmowane w oparciu na wiedzy, której nie posiadają. Świadomość społeczna jest zatem podstawą działań podejmowanych przez jednostki. Pozwala im nadawać znaczenie działaniom innych oraz przewidywać ich skutki.

Ideologie zaś to nic innego, jak treść świadomości społecznej. To te wszystkie poglądy, które w danej zbiorowości uznawane są za powszechne czy zdroworoządkowe, które członkowie danej grupy spodziewają się zastać u innych „rozsądnych” partnerów interakcji.

Z przyjęcia takiej perspektywy płyną dwie istotne konsekwencje. Po pierwsze, ilekroć mówimy o ideologiach, musimy pamiętać, do kogo one należą. Zawsze relatywizujemy je do świadomości społecznej danej zbiorowości, której granice powinniśmy być w stanie

¹ Interesujący jest fakt, że to, co w prezentowanym ujęciu nazywamy ideologiami, w rozumieniu de Tracy było przedmiotem badanym przez ideologię (naukę).

wyznaczyć. Po drugie, niezależnie od tego, czy dana ideologia jest zgodna z rzeczywistością, to i tak wywiera wpływ na działania jednostek. Zjawisko to ujęte zostało w słynnym teoremacie Thomasa, który mówi, że „[j]eśli ludzie uważają pewne rzeczy za realne, to są one realne w swoich konsekwencjach” (Sztompka 2007: 251).

2.2. Ideologie językowe

Przejsie od zdefiniowanego w powyższy sposób pojęcia ideologii do ideologii językowych jest niezwykle proste. Ideologie językowe to wszystkie te ideologie, których tematem jest język. Jeden z głównych badaczy ideologii językowych, Michael Silverstein, definiuje je w sposób następujący:

[Linguistic ideologies are] any sets of beliefs about language articulated by the users as a rationalization or justification of perceived language structure and use.² (Silverstein 1979: 193).

Jako przykład poglądu, który prawdopodobnie jest ideologią językową większości mieszkańców cywilizacji zachodniej, można podać stwierdzenie mówiące: *Bardzo trudno jest nauczyć się języka chińskiego*. Z kolei duża część użytkowników języka polskiego najprawdopodobniej zgodziłaby się, ze zdaniem: *Wyraz „poszłem” jest formą niepoprawną*. Ciekawą ideologią językową, której stopień rozpowszechnienia wymagalby zapewne dodatkowych badań, jest stwierdzenie mówiące: *Nie będziesz brał imienia Pana Boga swego nadaremno*.

Z powyższych przykładów widać, że ideologie językowe są niezwykle zróżnicowane i rzadko odnoszą się wyłącznie do samego języka. Najczęściej wskazują na zależności między językiem a jakimś elementem rzeczywistości społecznej. Ważną ich cechą jest to, że są przynajmniej potencjalnie werbalizowalne, tzn. użytkownicy

² „[Ideologie językowe to] zbiory poglądów dotyczących języka formułowane przez użytkowników jako racjonalizacje lub uzasadnienia dla postrzeganej struktury i użycia języka.” (tłum. M. J.).

języka zdają sobie z nich sprawę i są w stanie o nich mówić. Założenie to jest o tyle istotne, że wyłącza z pola zainteresowania zjawiska podświadome, które w przypadku języka również odgrywają ważną rolę i prędzej czy później będą musiały być uwzględnione, jeśli chcemy uzyskać kompletny obraz funkcjonowania języka. Kolejna cecha ideologii językowych wynika z omówionych już ogólnych właściwości ideologii: nie zawsze możliwe jest stwierdzenie, czy są one prawdziwe, czy fałszywe. Jednak istotniejsze od ich prawdziwości są konsekwencje, jakie (zgodnie z teorematem Thomasa) mogą posiadać. Z punktu widzenia lingwistyki najważniejsze są oczywiście potencjalne konsekwencje istnienia określonych ideologii językowych dla struktury języka.

2.3. Ideologie językowe a zmiana językowa

Najciekawszą w mojej opinii własnością ideologii językowych jest to, że w pewnych okolicznościach mogą one wywoływać zmianę językową. Stwierdzenie to dotyczy oczywiście jedynie części ideologii językowych i w żadnym razie nie przeczy wpływowi czynników podświadomych (które często zdają się mieć większe znaczenie). Postulowana hipoteza ma w tym przypadku zasięg bardzo ograniczony. Wydaje się prawdopodobne, że jeśli większość użytkowników świadomie podziela jakiś pogląd odnoszący się do używanego przez nich języka, to jeśli w oparciu na ten pogląd podejmą wspólne działania, mogą one doprowadzić do zmiany samego języka.

Prezentowane ujęcie opiera się na założeniu o pewnym podobieństwie języka do innych zjawisk społecznych. Przyjęcie takiego założenia umożliwia zastosowanie do analizy języka koncepcji *dualizmu struktury*, sformułowanej przez brytyjskiego socjologa Anthony'ego Giddensa. Wynika z niej, że struktury społeczne istnieją w poszczególnych interakcjach jednostek, w których z jednej strony są utrwalane i przekazywane, z drugiej zaś stopniowo modyfikowane (Giddens 2003: 425). Teoria Giddensa jest próbą pogodzenia stanowisk strukturalistycznych z koncepcjami woluntarystycznymi. Pierwsze z nich niemal całkowicie ignorowały poczynania poszczególnych jednostek, uznając je za albo redukowalne do ogólnych praw systemu

społecznego, albo za statystycznie nieistotne dewiacje. Koncepcje woluntarystyczne z kolei skupiały się na jednostce i autonomicznie podejmowanych przez nią decyzjach, lecz w niewystarczającym stopniu dostrzegały powtarzalność i ciągłość trwania wzorów, według których te działania zachodziły. *Dualizm struktury* uwzględnia zarówno „sztywność” faktów społecznych, jak i „elastyczność” działań podejmowanych w ich ramach przez jednostki.

Omawiając relacje między stanami świadomości społecznej a rzeczywistością społeczną, Giddens (2007: 731) wskazuje na tzw. samospełniające i samoobalające się proroctwa. Możliwe jest wskazanie analogicznych sytuacji w przypadku relacji między ideologiami językowymi a strukturą języka. W pierwszym przypadku język zmieniałby się w kierunku wyznaczonym przez ideologię językową. Przykładem takiej sytuacji jest wpływ tzw. języka standardowego, czy kategorii poprawności językowej. Historycznie rzecz biorąc, w wielu krajach opis sposobu używania języka, który określano jako „poprawny”, oparty był na uzusie językowym konkretnych grup, będących w mniejszości w stosunku do ogółu użytkowników. Była to najczęściej miejska klasa wyższa, ludzie wykształceni, osoby zawodowo zajmujące się językiem, np. dziennikarze. Na podstawie zachowań językowych tak specyficznej grupy zbudowano model języka, który uznano za właściwy, poprawny, czy po prostu lepszy od innych sposobów jego używania. Model ten następnie zaczęto upowszechniać w powstającym systemie powszechnej edukacji, czego skutkiem było stopniowe ujednoczenie form dialektalnych³. Taka właśnie sytuacja przedstawiona jest przez Silversteina jako klasyczny przykład wpływu ideologii na strukturę (jego poglądy omawia Kathryn Woolard):

Ideological tenets are derived from some aspect of experience and then generalized beyond that core and secondarily imposed on a broader category of phenomena; this broader category then undergoes restructuring. Structure conditions

³ Na proces ten złożyło się oczywiście wiele innych czynników, wśród których wymienić można migracje ludności (np. w wyniku wojen i przesiedleń), urbanizację, industrializację, czy powstanie i upowszechnienie środków masowego przekazu.

ideology, which then reinforces and expands the original structure, distorting the language in the name of making it more like itself.⁴ (Woolard 1998: 12)

Drugi potencjalny sposób wpływania ideologii językowych na strukturę języka działa częściowo analogicznie do samoobalających się prorocstw. Jednakże, ze względu na różnorodność możliwych sytuacji trudno jest przedstawić równie zwięzły model teoretyczny tego zjawiska, jak miało to miejsce w pierwszym przypadku. Do nieprzewidzianych zmian dochodzi m.in. kiedy modyfikacja struktury dokonywana jest w określonym celu przez grupę użytkowników, a następnie reinterpretowana przez szerszą zbiorowość. Przykładem takiej sytuacji jest wprowadzony na gruncie języka angielskiego uniwersalny tytuł dla kobiet „Ms”. Miał on zastąpić tytuły „Miss” i „Mrs”, które wskazywały na stan cywilny kobiet, co było trudne do zaakceptowania dla przedstawicieli ruchu feministycznego. Badania Pauwels (1998: 218) wskazują jednak, że stosunkowo często tytuł „Ms” nie jest interpretowany w zgodzie z tą intencją. W Kanadzie jest on używany jako trzeci tytuł, obok dwóch istniejących wcześniej, w odniesieniu do kobiet rozwiedzionych. W Australii zaś kojarzony jest z takimi cechami jak światopogląd (bycie feministką), status zawodowy (używany przez tzw. białe kołnierzyki), czy orientacja seksualna (bycie lesbijką).

Widzimy zatem, że przez koordynację działań dużych grup użytkowników, ideologie językowe mogą wywoływać zmianę językową. Ustalenie szczegółowych warunków, które muszą być spełnione, aby proces ten zaszedł, wymagałoby niewątpliwie pogłębionych badań. Aktualnie zadowolić musimy się konstatacją, że taka relacja w pewnych okolicznościach może zachodzić.

⁴ „Ideologiczne zasady wyprowadzane są z jakiegoś aspektu doświadczenia, a następnie generalizowane poza tą część i wtórnie nakładane na szerszą kategorię zjawisk; ta szersza kategoria ulega następnie przekształceniu. Struktura warunkuje ideologię, która następnie wzmacnia i rozszerza oryginalną strukturę, zniekształcając język w imię uczynienia go bardziej podobnym do siebie.”
tłum. własne

3. Alienacja znaczenia

W drugiej części tego artykułu przedstawiam teoretyczny model pewnego poglądu, który wydaje mi się być bardzo rozpowszechnioną ideologią językową, a który określam mianem *alienacji znaczenia*. Wykażę, że badanie ideologii językowych nie musi ograniczać się do prostych, jednozdaniowych stwierdzeń. Można na ich podstawie budować bardziej złożone teoretycznie modele, które będą precyzyjniej opisywać to, co ludzie myślą na temat języka, a co za tym idzie, skuteczniej wyjaśniać ich zachowania.

Alienacja będzie rozumiana w zgodzie z tradycją filozoficzną, jako

Proces natury praktyczno-społecznej, w trakcie którego wytwory działalności ludzkiej (np. idee, produkty pracy, instytucje) autonomizują się (ulegają urzeczowieniu i wyobcowaniu) względem swych twórców, wskutek czego tracą oni kontrolę nad swoimi wytworami, a nawet zostają przez nie podporządkowani regułom działania, które odbierają jako obce lub przeciwstawne w stosunku do swej pierwotnej intencji. (Chudy 2000: 189)

„Wytworem działalności ludzkiej”, który podlega w tym przypadku alienacji, jest język, a konkretnie relacja między formą a znaczeniem. Alienacja znaczenia jest zatem takim stanem świadomości społecznej, w którym użytkownicy postrzegają formy językowe jako posiadające znaczenie na mocy jakiegoś zewnętrznego czynnika, niezależnego od nich samych. Kluczowe jest zrozumienie, że alienacja znaczenia to proces zachodzący w świadomości społecznej. Tematem tego artykułu jest więc to, co ludzie sądzą na temat rzeczywistości, niezależnie od tego, jak ta rzeczywistość naprawdę miałaby wyglądać.

Alienacją znaczenia nazwałbym zatem sytuację, w której ludzie uważają, że nie mają wpływu na znaczenie form językowych (najczęściej wyrazów), których używają. Posługiwanie się językiem można wtedy porównać do układania budowli z gotowych klocków, na których kształt nie mamy wpływu. Uważa się znaczenia za niero-

zerwalnie „przywiązane” do słów, w związku z czym chęć zmiany znaczenia pociąga za sobą konieczność zmiany formy.

„Zewnętrzny czynnikiem”, który wiąże formę i znaczenie może być np. autorytet. Wyrazem alienacji znaczenia opartej na autorytecie byłby dla mnie sprzeciw wyrażany przez niektóre osoby w sytuacji, w której wyraz używany jest niezgodnie ze znaczeniem opisanym w słownikach. Odwołanie do słownika jako instancji decydującej o tym, jakie użycia danej formy są dopuszczalne, a jakie nie, jest wyrazem uznania autorytetu autorów słownika, co do możliwych znaczeń tejże formy. Taką właśnie sytuację opisuje Taylor (1990) w odniesieniu do roli pełnionej w społeczeństwie brytyjskim przez *Oxford English Dictionary*. Innym przykładem czynnika wiążącego formę i znaczenie może być etymologia. Za alienację znaczenia opartą na etymologii uznałbym taką sytuację, w której użytkownicy uważają, że znaczenie etymologiczne wyrazu jest w jakiś sposób prawdziwsze czy ważniejsze od innych znaczeń, do przenoszenia których dana forma jest używana. Co ciekawe, ta ideologia językowa podzielana jest także przez niektórych badaczy, używających jej jako uzasadnienia wyższości jednych terminów naukowych nad innymi⁵.

3.1. Alienacja vs. dealienacja znaczenia – kontinuum postaw

Alienację znaczenia rozumieć należy jako ekstremum kontinuum, na którego drugim końcu znajduje się postawa, którą moglibyśmy określić jako dealienację znaczenia. Obie te ideologie językowe opisują jako typy idealne, które w rzeczywistości raczej nie występują. Świadomości społeczne konkretnych zbiorowości można by umieścić gdzieś pomiędzy opisywanymi typami idealnymi. Przy czym, jak będę się starał wykazać, częściej spotykane są postawy zbliżające się do alienacji niż dealienacji znaczenia.

Aby jasno przedstawić dynamikę zaproponowanej dychotomii skupię się teraz na dealienacji znaczenia. Pojęcie to opisuje taki stan świadomości społecznej, w którym jednostki sądzą, że mogą w dowolny sposób kształtować znaczenie używanych przez siebie

⁵ O obydwu wymienionych w tym akapicie ideologiach językowych wspomina Silverstein (1979: 193), nie wiąże ich jednak ze zjawiskiem alienacji.

form językowych. Znaczenie wyrazów zależy zatem wyłącznie od ich wolnej woli. Pogląd taki wydaje się dość groteskowy, a jedynym znanym mi jego zwolennikiem jest Humpty Dumpty, który w *Alicji po drugiej stronie lustra* autorstwa Lewisa Carrolla prowadzi z Alicją następującą rozmowę:

Gdy ja używam jakiegoś słowa – powiedział Humpty Dumpty z przekąsem – oznacza ono dokładnie to, co mu każe oznaczać... ni mniej, ni więcej. – Pozostaje pytanie – powiedziała Alicja – czy potrafisz nadawać słowom tak wiele rozmaitych znaczeń? – Pozostaje pytanie – powiedział Humpty Dumpty – kto ma być panem... to wszystko.⁶

Fakt, że pogląd taki traktujemy jako absurdalny, może moim zdaniem świadczyć o tym, że nasza świadomość skłania się w stronę drugiego końca omawianej dychotomii, czyli w stronę alienacji znaczenia. Jednakże weryfikacja tej hipotezy wymagałaby badań empirycznych, które byłyby zdolne określić stan omawianego fragmentu świadomości społecznej.

3.2. To nie jest fajka – ilustracja teorii

W celu pełniejszego wyjaśnienia, czym jest alienacja znaczenia oraz pokazania różnorodności perspektyw, z jakich bywa komentowana, posłużę się przykładem zaczerpniętym z dziedziny sztuki. Przedstawię interpretację znanego obrazu René Magritte'a zatytułowanego *Zdrada obrazów* (fr. *La trahison des images*):

Podpis pod obrazem głosi *Ceci n'est pas une pipe*, czyli *To nie jest fajka*. Przesłanie, jakie Magritte chciał zawrzeć w swoim dziele, to konieczność odróżnienia obrazu (czy, w interesującym nas przypadku, formy językowej) od przedmiotu, do którego on się odnosi. Jego obraz **nie jest** bowiem fajką, a jedynie **ją przedstawia**, odnosi nas do niej. Magritte, poproszony o komentarz do tego obrazu, miał powiedzieć, że jeśli ktokolwiek sądzi, że to, co namalował, jest fajką,

⁶ Odwołanie do tego fragmentu *Alicji* w kontekście alienacji zaczerpnąłem od Taylora (1990: 11), tłum. Maciej Słomczyński.

to powinien spróbować nabić ją tytoniem i zapalić. W moim rozumieniu oznacza to, że aby stwierdzić, czym jest jakaś rzecz, musimy najpierw dowiedzieć się, do czego jej używamy. To z kolei uwarunkowane jest kulturą, w której funkcjonujemy (obraz Magritte'a nie przedstawiałby fajki, gdyby pokazał go przedstawicielom kultury, w której fajki nie istnieją), kontekstem, naszym indywidualnym doświadczeniem czy wreszcie naszą wolną wolą.

Rysunek 1. René Magritte (1929) „Zdrada obrazów”

Taka interpretacja każe nam odczytać Magritte'a jako umiarkowanego zwolennika dealienacji, starającego się przekonać nas, że formy językowe mogą znaczyć, w pewnym zakresie, to, co chcemy by znaczyły. Pytanie o to, na ile ma on rację i gdzie dokładnie przebiega granica między determinacją a swobodą, jaką pozostawiają nam struktury społeczne, jest niewątpliwie jednym z wielkich pytań nauk społecznych, z którym mierzy się między innymi wspomniany już Anthony Giddens. Ambicje autora tego artykułu (przynajmniej w chwili jego pisania) nie sięgają jednak do wyznaczania granic wolnej woli. Chciałbym zastanowić się raczej, czy to, że ludzie **sądzą**, że w większym lub mniejszym stopniu sami decydują, co znaczą wypowiedziane przez nich słowa, może mieć jakikolwiek wpływ na to, jak tych słów używają.

Bez odpowiedniego materiału empirycznego nie jestem w stanie przedstawić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie. Możliwe jest jednak wysunięcie teoretycznie prawdopodobnych hipotez, których weryfikacja mogłaby pomóc w zrozumieniu omawianego problemu. Po pierwsze, wydaje się możliwe, że bardziej wyalienowane podejście do znaczenia powinno skutkować wolniejszym tempem zmian znaczenia form językowych. Jeśli ludzie sądzą, że nie mają wpływu na znaczenie form, których używają, to można podejrzewać, że rzadziej będą podejmować próby ich zmieniania. Hipoteza ta byłaby jednak

w praktyce bardzo trudna do weryfikacji, ponieważ samo zmierzenie tempa zmian językowych jest kwestią niesłychanie problematyczną, nie mówiąc już o próbie kontrolowanego porównania go pomiędzy dwiema zbiorowościami.

3.3. Zastosowania koncepcji alienacji znaczenia

W badaniach ideologii językowych nie trzeba ograniczać się wyłącznie do poglądów podzielanych przez całe wspólnoty używające danego języka. W praktyce bowiem bardzo zawężałoby to potencjalny przedmiot badań. Możliwa jest także analiza ideologii językowych poszczególnych podgrup użytkowników. Trzeba jednak pamiętać, że wpływ takich ideologii na ogólną strukturę języka jest dużo mniej prawdopodobny i w dużej mierze uzależniony od pozycji, jaką dana grupa posiada w odniesieniu do innych użytkowników języka. Poniżej omawiam przykłady specyficznych zbiorowości, w których alienacja znaczenia zdaje się być istotną ideologią językową.

Jak wynika z badań przeprowadzonych w ramach przygotowywania (nie opublikowanej w momencie pisania tego artykułu) pracy magisterskiej, alienacja znaczenia jest stosunkowo rozpowszechnioną ideologią językową wśród osób o silnie feministycznych poglądach. Wpływa ona zarówno na dokonywaną w ramach refleksji feministycznej ocenę rzeczywistości językowej oraz na środki podejmowane w celu jej zmiany. Zasadniczym przejawem tej ideologii językowej w omawianym przypadku jest sprzeciw wobec uniwersalnego stosowania form męskich, bez względu na to, jak formy te są faktycznie używane (z czego wynika, jeśli wierzymy Magritte'owi, jakie jest ich znaczenie).

Podążając wątkiem analizowania ideologii językowych specyficznych grup użytkowników, możliwe byłoby sprawdzenie, jak na skali alienacja-dealienacja znaczenia plasują się poglądy poszczególnych lingwistów. Można bowiem przypuszczać, że to, czy uważają języka za „samoregulujący się” mechanizm, czy też dopuszczają większy zakres kształtowania go przez użytkowników, nie będzie pozostawało bez wpływu na konstruowane przez nich teorie. Oczywiście w zdecydowanej większości przypadków teorie

językoznawcze nie wywierają żadnego wpływu na strukturę języka, jednakże, jak pokazuje przykład tzw. języka standardowego, istnieją wyjątki od tej reguły.

Ciekawych wniosków mogłaby dostarczyć analiza alienacji znaczenia na poziomie tekstu. W tym ujęciu alienacja oznaczałaby pogląd głoszący, że znaczenie tekstu wyznaczone jest w całości przez autora, dealienacja zaś skupiałaby uwagę na znaczeniach nadawanych przez odbiorców tekstu. O aktualności tego rozróżnienia może świadczyć chociażby toczący się w ramach chrześcijaństwa spór między kreacjonistami a ewolucjonistami. Pierwsi z nich, podziеляjąc alienację znaczenia, uważają, że interpretacja Księgi Rodzaju została dana raz na zawsze przez Boga. Drudzy zaś, wykazując się zdealienowanym rozumieniem znaczenia, uznają ten sam tekst za alegorię, której interpretacja może podlegać pewnym (ograniczonym) zmianom pod wpływem rozwoju nauki.

4. Zakończenie

Podsumowując, powtórzę główną tezę tego artykułu, mówiącą, że określane mianem ideologii językowych uspołecznione przekonania ludzi na temat języka, niezależnie od tego, czy są prawdziwe, czy nie, mogą czasem wywoływać zmiany w strukturze językowej. Są zatem jednym z czynników wyjaśniających zmianę językową, której opis należy do głównych zadań lingwistów. Badania ideologii językowych są ważne także dlatego, że pozwalają spojrzeć na funkcjonowanie języka z punktu widzenia jego użytkowników. Perspektywa ta dość długo pozostawała na marginesie badań obiektywizujących język, w których traktowało się jednostki jako bierne nośniki faktów społecznych.

Powodów takiej sytuacji poszukiwać można w specyfice ideologii językowych, która często wymaga od badaczy przekraczania ustalonych granic dyscyplin naukowych. Przynależność do sfery świadomości społecznej wskazywałaby na socjologię i antropologię jako nauki dysponujące odpowiednimi dla takiego przedmiotu narzędziami badawczymi. Jednakże niemożliwa jest analiza ideo-

logii językowych bez odpowiednich kompetencji lingwistycznych, a także pewnej wiedzy z dziedziny psychologii. Ideologie językowe stanowią zatem nietatwe, bo wymagające interdyscyplinarnego podejścia, lecz zarazem bardzo obiecujące pole badań. Przedstawiona koncepcja alienacji znaczenia jest tego przykładem.

Bibliografia

- Chudy, W. 2000. Alienacja. w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu.
- Giddens, A. 2003. (1984) *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturalacji*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Giddens, A. 2007. (2001) *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pauwels, A. 1998. *Women Changing Language*. Longman.
- Magritte, R. 1929 *Zdrada obrazów. olej na płótnie*, Los Angeles County Museum of Art, California, źródło: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:MagrittePipe.jpg> z dnia 10.09.2009.
- Silverstein, M. 1979. Language Structure and Linguistic Ideology, w: P. R. Clyne, W. F. Hanks, and C. L. Hofbauer (Eds) *The Elements: A parasession on linguistic units and levels*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago, pp. 193-247.
- Silverstein, M. 1998. The Uses and Utility of Ideology, w: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, P. V. Kroskrity (Eds) *Language Ideologies. Practice and Theory*. Oxford University Press, 123-148.
- Szacka, B. 2003. *Wprowadzenie do socjologii*. Oficyna Naukowa.
- Sztompka, P. 2007. (2002) *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo Znak.
- Taylor, T. 1990. Which is to be master? The institutionalization of authority in the science of language. w: J. Joseph i T. Taylor (Eds) *Ideologies of Language*. Routledge, 9-26.
- Woolard, K. A. 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. w: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, P. V. Kroskrity (Eds) *Language Ideologies. Practice and Theory*. Oxford University Press, 3-50.